

УДК 929 Сагайдачний: 93(477)«189/191»(045)

Ісаєнко О.,
аспірантка, Маріупольський державний університет
(Україна, Маріуполь), troninamgl@yandex.ua

**ПОСТАТЬ ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО
В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Проаналізовано розвиток української історіографії щодо постаті гетьмана Петра Сагайдачного наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Висвітлено історичні погляди з цього питання М. Грушевського, який на той час зібрав та узагальнив всі попередні дослідження з теми, І. Каманіна, якого називають біографом П. Сагайдачного. Також, проаналізовано наукові здобутки М. Василенка, який уособлював нову генерацію українських істориків, відомий критичним підходом до козацтва. Розглянуто основні положення з цього питання, висловлені О. Єфименко, яка надала узагальнення історичного розвитку з позиції народного демократизму. Розглянуто науковий доробок стосовно вказаного питання історика козацтва Д. Яворницького.

Ключові слова: гетьман Петро Сагайдачний, українська історіографія, народницька історіографія, народно-державницька концепція.

2016 рік є ювілейними для відзначення діяльності видатного українського історичного діяча, гетьмана Війська Запорозького Петра Конашевича Сагайдачного, особа якого завжди привертала увагу. В різні історіографічні періоди його постать отримала літературне, публіцистичне чи наукове висвітлення і в наш час накопичилась значна кількість літератури з цього питання. В межах даної статті зроблено спробу висвітлити наукові погляди українських істориків кінця ХІХ – початку ХХ століть. Праці вчених вказаного періоду представляють узагальнення наукових надбань української історіографії, а також, презентують різні підходи до висвітлення цієї постаті. Поряд із народницьким напрямком, що був репрезентований дослідженнями І. Каманіна, М. Василенка та Д. Яворницького, в українській історіографії поширювалася народно-державницька концепція. Її представниками були М. Грушевський, Ол. Єфименко, М. Аркас.

Історіографія теми становить складність, адже в кожного з істориків можна знайти короткі відомості, проте ґрунтовного аналізу літератури з проблеми немає й досі. Аналіз праць М. Грушевського щодо постаті П. Сагайдачного має місце в історіографічних студіях М. Василенка та Д. Дорошенка [4; 14]. В часи незалежності в Україні з'явилася значна кількість історіографічних досліджень, серед яких особливе місце посідають праці П. Саса. Погляди істориків досліджують В. Брехуненко, В. Верстюк, В. Галаган, М. Ковальський, О. Нагірняк тощо [2; 6; 7; 17; 19]. Історіографічними студіями щодо життя та діяльності М. Василенка займалися упорядники видання зібрання творів історика, та водночас автори вступних статей Ю. Шемшученко та І. Усенко [3]. Свого часу, у 1991 році І. Усенко був у складі авторського колективу, що видав монографічне дослідження про М. Василенка. Проте й до сьогодні немає узагальнюючої роботи, в якій було б проаналізовано весь масив наукової літератури з теми.

Метою статті є аналіз поглядів істориків зазначеного періоду. В основу викладення матеріалу покладено проблемно-хронологічний підхід.

Погляди І. Каманіна на проблему викладені в «Нарисі гетьманства Петра Сагайдачного» (1901), дослідженнях «До питання про козацтво до Богдана Хмельницького» (1894), «Південна Русь напередодні

війни Богдана Хмельницького». Дослідження історика про П. Сагайдачного називають логічним продовженням розвідки «До питання про козацтво до Богдана Хмельницького» у економічних питаннях [19]. Наукова діяльність І. Каманіна вийшла за межі традиційної народницької концепції та вже усталених на той час поглядів на постать гетьмана П. Сагайдачного.

І. Каманін вважав П. Сагайдачного народним героєм і порівнював з Б. Хмельницьким, за що отримав критики Д. Дорошенка [14, с. 205]. Історик сформулював тезу про спадковість ідей Петра Конашевича, які продовжили «обдаровані учні Сагайдачного, що вийшли з його військової і дипломатичної школи... Це Петро Могила і Богдан Хмельницький...» [16, с. 45]. Дослідник вважав політичним курсом гетьмана балансування між Польщею та Туреччиною та навмисне розпалювання міждержавних військових конфліктів прикордоння з метою послаблення Польської держави. За висловом історика, «козаки відбивають натиски турків у межах польських земель неохоче і незначною кількістю, ... щоб їх не звинуватили в союзі з турками» [16, с. 35]. Історик надав тезу про існування в П. Сагайдачного ідеї союзу з Туреччиною для боротьби проти польської експансії. Проте, на його думку, ця ідея викликала протидію козацьких мас і могла стати причиною втрати гетьманом влади [16, с. 35]. І. Каманін продовжив думку В. Антоновича щодо зростання процесу покозачення під час правління Петра Конашевича [19].

Участь П. Сагайдачного у військових акціях Речі Посполитої висвітлена істориком досить нетрадиційно для української історіографії. На думку вченого, метою козаків в кампанії 1618 року було показати Московському уряду вигідність союзу з сильним козацтвом [16, с. 36]. Участь у Хотинській війні історик пояснював втручанням патріарха Феофана, який умовив козацьку старшину виступити на допомогу. І. Каманін негативно оцінював втручання православного владика вважаючи, що Феофан прагнув замирити козацтво із польською владою для спільної боротьби проти мусульманської агресії [16, с. 37].

Відносини гетьмана Петра Конашевича з Москвою історик розглядав з позиції лояльності гетьмана до Москви, вважаючи, що він був прихильником зближення на рівних умовах. Про це свідчили польсько-козацькі переговори 1620 р.

Особистість Петра Сагайдачного знайшла відображення в дослідженнях Д. Яворницького, який також висвітлював постать гетьмана П. Сагайдачного з позицій народницької історіографії. В «Історії запорозьких козаків» вчений приділив увагу самій козацькій спільноті, а в статті «Гетьман Петро Конашевич Сагайдачний», що вийшла друком 1913 року історик висвітлив постать Петра Конашевича на тлі епохи. Значне місце дослідник приділив аналізу внутрішнього становища Польщі, показавши слабкі місця польської аристократичної республіки [24, с. 24–32].

Д. Яворницький називав П. Сагайдачного борцем, що діяв «за православну віру і народність однаково майстерно і шаблею, і пером» [25, с. 124]. Історик відносив появу Петра Конашевича на Січі до 1601 року, а обрання на гетьманство датував 1606 роком. Першою гучною справою вважав спустошення 1607 року Очакова і Перекопу [24, с. 36]. Незвичною є теза дослідника

про зверхність П. Сагайдачного над козаками під час військових дій у Московській державі 1613 року [25, с. 124]. Успіхи козаків на морі 10–х років XVII ст. також пов'язував з ім'ям Петра Конашевича писав про масове покозачення місцевого населення [24, с. 40–41]. Саме морські походи та покозачення селян історик назвав головною причиною численних урядових комісій на козаків. Досліджуючи їх, Д. Яворницький критикував королівську владу в особі Сигізмунда III за непослідовну політику.

Аналізуючи Московську кампанію 1618–го року, Д. Яворницький наголошував на розважливій політиці Петра Конашевича, який, захищаючи інтереси козацтва, висунув ряд вимог перед польським урядом [24, с. 41]. Історик висловив тезу про П. Сагайдачного як підлеглого Польській державі, який керувався інтересами свого народу, спростовуючи думку про зраду по відношенню до Москви. Аналізуючи питання щодо політичної орієнтації Петра Конашевича, дослідник писав, наслідуючи думку І. Каманіна: «... (Сагайдачний) бачив, що доля України й Січі залежить, з одного боку, від Польщі, з іншого – від Росії і що справжнім володарем подій буде той, хто зуміє стати між цими державами і видобути користь для України й Запорозжя з тієї й іншої сторони» [24, с. 45]. Підтвердженням цього було дипломатичне посольство від Війська Запорозького до Москви у 1620 році. Д. Яворницький метою посольства вбачав бажання вплинути на польський уряд щодо виконання обіцянок, даних напередодні московського походу. Науковець не висвітлював питання можливих переговорів посольства із патріархом Феофаном, але ретельно аналізував участь українського реєстрового козацтва у відновленні православної ієрархії. Історик наголошував на визначній ролі козаків і особливо П. Сагайдачного як реальної сили, що могла захистити патріарха від католицьких та уніатських зазіхань.

Вимоги, які висунув гетьман Конашевич до Польщі напередодні Хотинської війни, хоча і не були виконані, але, на думку науковця, засвідчили силу та міць козацтва [24, с. 52]. Під час бойових дій історик писав про перемогу польсько–козацького саме через участь козаків: «Успіху було досягнуто саме завдяки козакам та їхньому геніальному ватажкові гетьманові Петру Сагайдачному» [24, с. 55].

Висновок дослідника передавав певну ідеалізацію української історії у XIX ст. Д. Яворницький зобразив Петра Конашевича захисником інтересів народу, керівником козацтва, із яким жодних конфліктів у козаків не було. Разом з тим, історик писав, що відтоді коли Петро Конашевич офіційно отримав владу над козацькою Україною різниця між запорожцями і городовими козаками стала чіткішою і почалося роздвоєння у різні боки історичного розвитку. Заслугою П. Сагайдачного він назвав розширення козацької території, збільшення кількості козацького війська до раніше не бачених розмірів: «Він заклав міцні підвалини для подальшого існування українського козацтва і накреслив програму його майбутніх дій. З огляду на це, гетьман Богдан Хмельницький лише продовжив справу Конашевича, хоч і не відзначався тим чудовим тактом, яким відзначався Сагайдачний» [24, с. 64].

Критично оцінював постать гетьмана П. Сагайдачного М. Василенко. Аналізуючи погляди історика, треба брати до уваги його політичні переконання, які історіограф С. Рудько назвав «подвійною лояльністю» [20]. У дореволюційний час М. Василенко схилився до ідеї перетворення Росії на федеративну демократичну країну, пізніше став прибічником ідеї українізації та національного розвитку [6, с. 123].

Великий інтерес становить його праця «Очерки по истории Западной Руси и Украины», що містить, крім фактичного матеріалу та авторської його інтерпретації, огляд найважливішої літератури з досліджуваних питань.

Погляди дослідника на особистість гетьмана ґрунтуються на твердженні, що «...Сагайдачний всегда служил верно польскому государству» [4, с. 271]. Разом з тим, історик вказував, що саме Петро Конашевич фактично підхопив справу князя К. Острозького по захисту православ'я: «Гетман Конашевич–Сагайдачний до самої своєї смерті умел сдерживать фанатизм поляков, ...они нуждались в его помощи для борьбы с Московским государством» [5, с. 825].

Дослідник вважав, що владу П. Сагайдачний отримав напередодні Кафської кампанії 1616 року і саме її слід вважати першою значною справою Петра Конашевича [4, с. 278]. Історик вказував, що за період з 1606 по 1622 роки на гетьманування обиралися ватажки Олевченко, Тискиневич, Барабаш та Бородавка. Підґрунтям козацького незадоволення Петром Конашевичем були умови польсько–козацьких угод 1617 та 1619 років, які гетьман, на думку історика, намагався втілити в життя. Сам науковець вважав, що боротьба П. Сагайдачного із свавіллям козаків не мала успіху і гетьман шукав компроміс із козаками, наслідком чого стали морський похід та козацьке посольство до Москви 1620 року [4, с. 279]. М. Василенко вказував на нелегітимний характер московського посольства відносно Речі Посполитої, підкреслюючи офіційну мету посольства – служити московському цареві. Історик піддав сумніву версію М. Грушевського щодо стосунків гетьмана з патріархом Феофаном.

Роль П. Сагайдачного у козацько–польських переговорах 1617 та 1619 років М. Василенко вважав неможливим окреслити, проте підписання угод вважав його перемогою як представника «примирительного течення» [4, с. 278]. Паралельним результатом історик вважав піднесення станового самоусвідомлення козацтва: «Козацкие своевольства усиливали классовую рознь и непримиримость интересов и отношений между козацеством и шляхетством. ... Классовое сознание козацества, в противовес шляхте, должно было, естественно, вырасти» [4, с. 266]. В таких умовах, на думку історика, спроба П. Сагайдачного повернути «своевольников», що проголошували себе козаками під владу панів була приречена на провал.

Вивчаючи роль П. Сагайдачного у відновленні православної ієрархії, М. Василенко критикував теорію М. Грушевського щодо свідомого соціального аспекту у зв'язках козацтва з інтелігенцією та вважав, що до Петра Сагайдачного вони носили фрагментарний характер [4, с. 284]. Історик зазначав «особливі умови» Петра Конашевича, маючи на увазі особисті зв'язки з культурно – релігійною інтелігенцією Києва:

«школьные традиции или ...отношения землячества» [4, с. 285]. М. Василенко піддав критиці думку М. Грушевського щодо ініціативи козацького ватажка у релігійних справах, яку вважав безпідставною [4, с. 286]. Ініціатором відновлення ієрархії православної церкви М. Василенко вважав Київське братство до лав якого П. Сагайдачний вступив на передодні цих подій: «Благодаря Сагайдачному, участие казачества в религиозных делах, надолго становится обычным явлением. Социальная борьба казачества с польским государством получает новое основание – религиозной, а вместе с тем, и национальной борьбы» [4, с. 301]. Водночас вчений писав, що саме Конашевич звертався до Феофана з проханням про відновлення ієрархії [3, с. 186].

Під час переговорів напередодні Хотинської війни, за критичним зауваженням історика, навіть не отримавши згоди на визнання православної ієрархії, П. Сагайдачний був задоволений їх результатом [4, с. 291]. Дослідник не відкидав можливість участі у страті Я. Бородавки П. Сагайдачного, визнавав існування невдоволення Бородавкою з боку козаків та називав його (Бородавку) польським прибічником [4, с. 292; 3, с. 286]. Умови Хотинської мирної угоди, як писав дослідник, викликали невдоволення та відхід козаків на інший бік Дністра. Але через те, що влада знаходилась у руках лояльного до Речі Посполитої П. Сагайдачного, основна маса козацтва змушена була підкоритися та визнати мирну угоду [4, с. 294].

Позиція М. Василенка як історика, що був представником перехідної ланки від народницької до народно–державницької течії української історіографії, була неоднозначною. В межах цієї подвійності дослідник висвітлював постать П. Сагайдачного з точки зору соціальної користі, та надавав однозначно негативну оцінку його діям, зазначаючи: «По отношению к казачеству, как явлению социальному, роль Сагайдачного была отрицательной... Для разрешения конфликта между польским государством и казачеством, возникшего, как известно на почве социальной, гетманство Сагайдачного не дало ничего положительного» [4, с. 302].

В зазначений період часу сформувався народно–державницький напрямок в українській історіографії, найзначнішим представником якого став М. Грушевський. При аналізі особистості видатного гетьмана М. Грушевський спирався на характеристику Я. Собеського. Початком гетьманування вважав 1616 рік, але додав, що «його впливи і вага в козацькому війську сягають далеко раніших часів» [10, с. 369]. Науковець характеризував його учасником походів на молдавські, лівонські та московські землі [8, с. 299]. Історик називав П. Сагайдачного репрезентантом інтересів «статочніших» козаків [10, с. 372]. Суть політики Петра Конашевича, на думку М. Грушевського, полягала у стриманні козацької сваволі для перспективи розвитку козащини: «...поки не було шансів виграти в оружній боротьбі з державою, треба було уникати всяких оружних конфліктів і по можливості втягувати Польщу у військові клопоти» [10, с. 369]. Як наслідок, приймаючи умови урядових комісій 1617 та 1619 років гетьман, за зауваженням вченого, розраховував, що вони не будуть виконуватись в світлі військових конфліктів, у які була

втягнута Польща. Умови більш жорсткої Ростаविцької угоди, через підписання якої П. Сагайдачний втратив булаву, так само не мали катастрофічного значення: «...малинадію, що й сим разом обставини незадовго розвіють всі обмеження вложені на козачину...» [10, с. 386].

Втративши булаву, П. Сагайдачний розпочав справу відновлення православної ієрархії, про яку М. Грушевський писав як найзначніший удар по урядовій політиці, та відмічав, що сучасники вважали це важливішою справою Петра Конашевича [8, с. 299–300]. За словами історика, з часів П. Сагайдачного «оборона православ'я була введена в круг козацької політики» [13, с. 471]. Стосовно православної ієрархії історик писав: «Он (Сагайдачний – О. І.) был вершителем ее судеб и умел воспользоваться своим положением в ее интересах» [11, с. 167]. Аналізуючи перебіг переговорів та зустріч Феофана у Києві, М. Грушевський підкреслював: «Отже був то певного рода національний український конгрес, де рішучу роллю грав новий національно–політичний фактор – козачина. ... А серед неї дають центральну роллю Сагайдачному...» [10, с. 434–435].

З релігійною справою М. Грушевський пов'язував і козацьке посольство до Москви 1620–го року: «Козацьке посольство...мало метою не тільки переговори з московським правительством, і навіть не стільки сі переговори, як порозуміння з патріархом, що перебував тоді в Москві ще» [10, с. 432].

Цецорська катастрофі змінила політичні настрої в урядових колах, де взяли верх прибічники ідеї співробітництва із козацтвом [10, с. 439–440]. Історик піддав критиці «Історію Русів» за спробу представити Я. Бородавку польським висуванцем, якого вважав представником радикальних козацьких кіл. На думку дослідника, самі козаки були незадоволені Я. Бородавкою через нестачу припасів та фуражу [10, с. 475]. Коли П. Сагайдачний прибув у табір на Дністрі: «... Бородавка ... мусів покутувати свої помилки. ... його закували в кайдани і кілька день пізніше, уже під Хотином, судили, засудили на смерть і стяли в колі козацьким...» [10, с. 470–471].

М. Грушевський вважав, що приймаючи умови миру, козацька старшина розуміла необхідність пункту про заборону морських походів для підписання миру, а відхід козаків за Дністер інтерпретував не як вияв невдоволення, а як акт недовіри полякам [10, с. 478]. Продовжуючи аналіз історик писав, що Петро Конашевич був розчарований відсутністю виконання угод: «...заохочував, навіть змушував козащину, щоб за те добитися від короля полегші для українців» [8, с. 300]. Смерть П. Сагайдачного була тяжким ударом для православних які мали надію на його заступництво у релігійних справах [10, с. 490–491]. Як писав історик, саме при П. Сагайдачному сила козацтва досягла апогею в межах державної системи Польщі [11, с. 169].

В історіографії значне місце посідали дослідження Ол. Єфименко, розквіт наукової діяльності якої пов'язаний із Україною [7, с. 410]. Вона написала узагальнюючу «Историю украинского народа» (1906 р.). Ол. Єфименко перша написала історію України сформовану на нових засадах. Навіть у радянські часи її погляди критикувалися обмежено, підкреслювалися демократичні, навіть революційні ідеї [18, с. 43, 50].

Гетьман Конашевич набув у працях О. Єфименко рис талановитого полководця, захисника православ'я, видатного політика. Дослідниця вважала, що козацький ватажок тримався лояльного курсу, погоджуючись на всі вимоги польських урядовців, завдяки чому 1617 року козацтво не спіткала доля «других Солониць». Але це була лише зовнішня покірність: «...он (Сагайдачний), очевидно, розумів, що фактична неможливість так і останеться неможливістю...» [15, с. 205]. Дослідниця писала, що в умовах відсутності мирного вирішення проблеми П. Сагайдачний був готовий підкоритися усім вимогам польських комісарів, але притиснені юридично, козаки фактично залишалися при своїх старих правах [15, с. 206]. Дослідниця писала, що при П. Сагайдачному козацтво стало опорою руської народності.

На початку ХХ століття була опублікована «Історія України–Русі» М. Аркаса, що мала популяризаторське значення. Гетьман П. Сагайдачний зображений істориком як «...небаби–який чоловік – кошовий отаман Петро Сагайдачний». Досить традиційно дослідник початком гетьманування дослідник вважав 1616 рік – похід на Кафу. На той час, на думку історика, Туреччина вже була роздратована козацьким діями і постійно погрожувала Польщі, що викликало урядові комісії. Характеризуючи комісії 1617 та 1619 років, висловив думку про використання козаками складної ситуації Польщі для невиконання прийнятих на себе зобов'язань [1, с. 160–161]. М. Аркас вважав, що друга урядова комісія 1919 року за умовами була більш лояльна і м'яка до козаків через збільшення реєстру до 3 тисяч осіб [1, с. 161].

Стосовно Московської кампанії історик вказав, що П. Сагайдачний уклав угоду, але деталей не надав [1, с. 161]. Відсутність козаків 1620 року під Цецорою пояснював особистим небажанням гетьмана С. Жолкевського, і вважав, що Петро Конашевич скористався цим, зайнявши вичікувальну позицію. Розглядаючи Хотинську війну, дослідник визначав чисельність турецького війська в 300 тис. осіб: «Тільки з поміччю козаків Полякам пощастило... Сагайдачний покрит славою козацьке військо і врятував од Турків не тільки польське військо, але й усю Польську державу» [1, с. 164].

Традиційно великого значення М. Аркас надав справі відновлення православної ієрархії, а також висунув думку, що П. Сагайдачний був членом львівського православного братства, та лише потім вступив до Київського [1, с. 162]. Історик визначив місце Петра Конашевича так: «Сагайдачний був чоловік визначний і дуже корисний для народнього діла. Він вернув Україні споконвічний громадський виборний устрій в житті світському та церковному і тим додав Українському народові сили на дальшу боротьбу» [1, с. 164].

Цікавим є погляд І. Франкана проблему сприйняття козацтва в контексті польського цивілізаційного виміру. Іван Якович критично писав про «велику місію на Сході», якою Польща виправдовувала просування на схід, що передбачало принесення у дикі землі культури та захист від монгольських орд [22, с. 207]. Вчений писав, що єдиним проявом реалізації цієї місії стала Хотинська війна, в якій козаки під проводом П. Сагайдачного добровільно з'єдналися із поляками

та власною хоробрістю привели Польщу до перемоги [22, с. 209]. І. Франко, вказував на органічний зв'язок козацтва з українським народом. Він зазначав, що Петро Сагайдачний був одним з найкращих представників українського козацтва [23, с. 354]. Також І. Франко розглядав П. Сагайдачного як письменника, вказуючи на трактат «Про унію» [21, с. 727].

Підсумовуючи висвітлення на межі ХІХ – ХХ ст. українською історіографією вказаної теми, необхідно зазначити значний науковий інтерес до постаті П. Сагайдачного. Дослідники вказували на зростання соціальних чинників в історії українського козацтва під час гетьманування Петра Сагайдачного. Більшість науковців відмічала позитивний вплив діяльності гетьмана на козацтво та суспільне життя в українських землях. Виняток становив М. Василенко, який вказав на негативну роль гетьмана Петра Конашевича щодо розвитку народної справи.

Неоднозначно висвітлювалося питання щодо початку гетьманування П. Сагайдачного. І. Каманін датував початок гетьманування 1606 роком та висловлював припущення щодо 1601 року. Інші прихильники народницького напрямку – Д. Яворницький, М. Василенко, а також представники народно–державницької течії М. Грушевський, М. Аркас називали початком гетьманування П. Сагайдачного 1616 рік. Ол. Єфименко взагалі не надала чіткої дати, вказавши гетьманування Петра Конашевича під час Вільшанської комісії 1617 року.

Усі дослідники високо оцінювали культурно–релігійну діяльність гетьмана П. Сагайдачного, центральне місце в якій посідала справа відновлення православної ієрархії. І. Каманін, М. Грушевський та М. Аркас вважали її частиною свідомої політичної програми видатного гетьмана. До певної міри такої ж думки тримався і Д. Яворницький. М. Василенко вважав думку про ініціативу Петра Конашевича у справі ієрархії безпідставною і вважав його репрезентантом сподівань кийського братства.

В українській історіографії зазначеного періоду неоднозначно висвітлювалося питання політичних уподобань П. Сагайдачного. В працях М. Грушевського, І. Каманіна, гетьман постав як самостійний політик, що керувався ідеєю балансування між зовнішніми супротивниками. Ол. Єфименко писала про лояльну пропольську політику як засіб уникнути знищення козацької організації та акцентувала увагу на демократичних тенденціях в політиці видатного гетьмана. Схожу ідею відстоював також Д. Яворницький, наголошуючи на громадянському аспекті польсько–козацьких відносин.

Стосовно Московського напрямку політики гетьмана П. Конашевича висловлювалися різні погляди. І. Каманін вважав козацького ватажка прихильником зближення з Московією на рівних умовах. Д. Яворницький висунув ідею балансування між Польщею і Московією. М. Василенко не теоретизував питання відносин з Московією і вважав 1620 року поодиноким фактом, мета якого не була з'ясована.

Таким чином, особистість П. Сагайдачного набула широкого висвітлення та репрезентації з наукових позицій. Дослідження цієї постаті в українській історіографії кінця ХІХ – початку ХХ ст. не втрачає своє актуальності, адже формат статті дозволив торкнутися

поглядів лише найзначніших дослідників часу. Поза увагою залишилися праці дослідників, що займалися вивченням окремих питань, вчених західноукраїнських земель, істориків регіональних досліджень тощо. Ці аспекти доцільно проаналізувати в подальших студіях.

Список використаних джерел

1. Аркас М. Історія України–Русі / М. Аркас. – Вид. 2–е. – Київ, 1912. – 424 с.
2. Брехуненко В.А. Д.І. Яворницький про генезу та сутність української козаччини // Вчений–подвижник: Життєвий шлях та літературна спадщина відомого на Придніпров'ї археолога, історіографа, краєзнавця та етнографа Д.І.Яворницького. (Матеріали науково–практ. конференції, присвяченої 135–річчю з дня народження вченого). – Дніпропетровськ, 1991. – 78 с.
3. Василенко М.П. Малороссиа // Василенко М.П. Вибрані твори у трьох томах: Т.1. Історичні праці / Упоряд: І.Б. Усенко (кер. колективу), Т.І.Боднарук, Є.В.Ромінський. Відп. Ред.: Ю.С. Шемшученко, І.Б. Усенко.– К.: Ін–т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України; ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. – С.279–308.
4. Василенко Н.П. Очерки по истории западной Руси и Украины. – Киев: Книжное издание магазина Н.Я. Оглоблина, 1916. – 586 с.
5. Василенко Н. Уния и униатская церковь в пределах Польши и России // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: Т.XXXIV. Углерод – Усилие. – СПб.: Семеновская типолитография, 1902. – С.821–831.
6. Верстюк В. М.П. Василенко: ходіння у владу (громадсько–політична та урядова діяльність 1917–1918 рр.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2007. – №16. – С.116–133.
7. Галаган В. Олександра Єфименко // Історія України в особах: XIX – XX ст. / І. Войцехівська, В. Аблицов, О. Божко та ін. – К.: України, 1995. – С.409–415.
8. Грушевський М. Гетьман Петро Сагайдачний // Грушевський М. Твори у 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич. – Т.3: Суспільно – політичні твори (1907– березень 1917) / Упоряд. С. Панькова. – Львів, 2005. – С.298–300.
9. Грушевський М.С. Иллюстрированная история Украины. – К.: МП «Левада», 1995. – 696 с.ил.
10. Грушевський М.С. Історія України–Русі: В 10 т.– Т.7. Козацькі часи–до року 1625. – К.: Наукова думка, 1995.–592 с.
11. Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа / Сост. и ист.–биогр. очерк Ф.П. Шевченко, А.И. Гуржия. – Изд. 2. – К.: Лыбидь, 1991. – 400 с.
12. Грушевський М.С. Пересування культурно–національного центру на Схід: козачина як чергова рушійна сила національного українського активу // Український історик. – 1991–1992. – Ч.3–4. – С.70–81.
13. Грушевський М. Хмельницький і Хмельниччина / М. С. Грушевський // Грушевський М. Твори у 50 т./ Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич. – Т.6: Історичні студії та розвідки (1895–1900) / Упорядник С.Панькова. – Львів, 2004. – 792 с.
14. Дорошенко Д. Нарис історії України / Передм. І.О. Денисюка / Д.Дорошенко. – Львів: Світ, 1991. – 576 с.
15. Єфименко А.И. История украинского народа / Сост. и авт. ист.–биогр. очерка В.А. Смолій; Примеч. Н.Н. Яковенко.– К.: Лыбидь, 1990.–512 с.: ил.
16. Каманін І. Гетьманство Петра Сагайдачного / І. Каманін // Петро Сагайдачний: Історико–документальна книжка / Редкол.: Ю.М. Мушкетик, В.Ф.Василяшко, В.О. Замлинський, В.О. Шевчук. – К.: Веселка, 1992. – С.29–49.
17. Ковальський М.П. Місце Д.І. Яворницького у вітчизняному історіографічному процесі // Вчений–подвижник: Життєвий шлях та літературна спадщина відомого на Придніпров'ї археолога, історіографа, краєзнавця та етнографа Д.І. Яворницького. (Матеріали науково–практ. конференції, присвяченої 135–річчю з дня народження вченого). – Дніпропетровськ, 1991. – 78 с.
18. Марков П.Г. А.Я. Єфименко – історик України. – К.: изд–во Киевского гос. университета, 1966. – 122 с.
19. Нагірняк О.Р. Українознавчий доробок Івана Каманіна в структурі історичного товариства Нестора Літописця (кінець XIX початок XX ст.) / О.Р.Нагірняк[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://yarosch.mylivepage.com/wiki/1325/421_

20. Рудько С.О. «Українська орієнтація» чи «подвійна лояльність»: приклад Миколи Василенка (1866–1935) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naub.org.ua/?paged=27>

21. Франко І. Коментарі //Франко І. Повне зібрання творів в 50 т.: Т.53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці 1876–1895. – К.: Наукова думка, 2008. – С.617–795.

22. Франко І. Наш погляд на польське питання //Франко І. Повне зібрання творів в 50 т.: Т.45: Філософські праці. – К.: Наукова думка, 1986. – С.204–220.

23. Франко І. Характеристика української літератури XVI – XVIII століть //Франко І. Повне зібрання творів в 50 т.: Т.53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці 1876–1895. – К.: Наукова думка, 2008. – С.332–368.

24. Яворницький Д. Гетьман Петро Конашевич Сагайдачний // Історичні постаті України: Збірка праць.– Одеса: Маяк, 1993. – С.24–64.

25. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків / Пер.з рос. І.І.Сварника.–В3т.– Т.2.– Львів: Світ, 1991.– 392с.:ил.

References

1. Arkas M. Istorija Ukrai'ny–Rusi / M. Arkas. – Vyd. 2–e. – Krakiv, 1912. – 424 s.
2. Brehunenko V. A. D. I. Javornyc'kyj pro g'enezu ta sutnist' ukrai'ns'koi' kozachchyny // Vchenyj–podvyzhnyk: Zhyt'tjevyj shljah ta literaturna spadshhyna vidomogo na Prydniprov'ї' arheologa, istoriografa, krajeznavcja ta etnografa D. I. Javornyc'kogo. (Materialy naukovo – prakt. konferencij, prysvjachenoi' 135–richchju z dnja narodzhennja vchenogo). – Dnipropetrovs'k, 1991. – 78 s.
3. Vasilenko M. P. Malorossyja // Vasilenko M. P. Vybrani tvory u tr'oh tomah: T.1. Istorychni pracj / Uporjad: I. B. Usenko (ker. kolektyvu), T. I. Bodnaruk, Je. V. Romins'kyj. Vidp. Red.: Ju. S. Shemshuchenko, I. B. Usenko. – K.: In–t derzhavy i prava im. V. M. Korec'kogo NAN Ukrai'ny; TOV «Vydavnyctvo «Jurjdychna dumka», 2006. – S.279–308.
4. Vasilenko N. P. Ocherki po istorii zapadnoj Rusi i Ukrainy. – Kiev: Knizhnoe izdanie magazina N. Ja. Ogloblina, 1916. – 586 s.
5. Vasilenko N. Unija i uniatskaja cerkov' v predelah Pol'shi i Rossii // Jenciklopedicheskij slovar' Brokgauza i Efrona: T.XXXIVA. Ugl'erod – Usilie. – SPb.: Semenovskaja tipolitografija, 1902. – S.821–831.
6. Verstjuk V. M. P. Vasilenko: hodinnja u vladu (gromads'ko–politychna ta urjadova dijal'nist' 1917–1918 rr.) // Problemy istorii' Ukrai'ny: fakty, sudzhennja, poshuky. – Kyi'v: Instytut istorii' Ukrai'ny NAN Ukrai'ny, 2007. – №16. – S.116–133.
7. Galagan V. Oleksandra Jefymenko // Istorija Ukrai'ny v osobah: XIX – XX st. / I. Vojcehiv's'ka, V. Ablicov, O. Bozhko ta in. – K.: Ukrai'ny, 1995. – S.409–415.
8. Grushevs'kyj M. Get'man Petro Sagajdachnyj // Grushevs'kyj M. Tvory u 50 t. / Redkol.: P. Sohan', Ja. Dashkevych. – T.3: Suspil'no – politychni tvory (1907 – berezen' 1917) / Uporjad. S. Pan'kova. – L'viv, 2005. – S.298–300.
9. Grushevskij M. S. Illjustriruvannaja istorija Ukrainy. – K.: MP «Levada», 1995. – 696 s.: il.
10. Grushevs'kyj M. S. Istorija Ukrai'ny–Rusy: V 10 t. – T.7. Kozac'ki chasy – do roku 1625. – K.: Naukova dumka, 1995. – 592 s.
11. Grushevskij M. S. Ocherk istorii' ukrainskogo naroda / Sost. i ist.–biogr. ocherk F. P. Shevchenko, A. I. Gurzhija. – Izd. 2. – K.: Lybid', 1991. – 400 s.
12. Grushevs'kyj M. S. Peresuvannja kul'turno–nacional'nogo centru na Shid: kozachchyna jak chergova rushijnja syl'a nacional'nogo ukrai'ns'kogo aktyvu // Ukrai'ns'kyj istoryk. – 1991–1992. – Ch.3–4. – S.70–81.
13. Grushevs'kyj M. Hmel'nyc'kyj i Hmel'nychchyna / M. S. Grushevs'kyj // Grushevs'kyj M. Tvory u 50 t. / Redkol.: P. Sohan', Ja. Dashkevych. – T.6: Istorychni studij' ta rozvidky (1895–1900) / Uporjadnyk S. Pan'kova. – L'viv, 2004. – 792 s.
14. Doroshenko D. Narys istorii' Ukrai'ny / Peredm. I. O. Denysjuka / D. Doroshenko. – L'viv: Svit, 1991. – 576 s.
15. Efimenko A. I. Istorija ukrainskogo naroda / Sost. i avt. ist.–biogr. ocherka V. A. Smolij; Primech. N. N. Jakovenko.– K.: Lybid', 1990.– 512 s.: il.
16. Kamanin I. Get'manstvo Petra Sagajdachnoho / I. Kamanin // Petro Sagajdachnyj: Istoryko–dokumental'na knyzhka / Redkol.: Ju. M. Mushketyk, V. F. Vasylyshko, V. O. Zamljns'kyj, V. O. Shevchuk. – K.: Veselka, 1992. – S.29–49.

17. Koval's'kyj M. P. Misce D. I. Javornyc'kogo u vitchyznanomu istoriografichnomu procesi // Vchenyj-podvizhnyk: Zhyt'jeyvoj shljah ta literaturna spadshhyna vidomogo na Prydniprov'i' arheologa, istoriografa, krajeznavca ta etnografa D. I. Javornyc'kogo. (Materialy naukovy-prakt. konferencii, prysvjachenoi' 135-richchju z dnja narodzhennja vchenogo). – Dnipropetrovs'k, 1991. – 78 s.

18. Markov P. G. A. Ja. Efimenko – istorik Ukrainy. – K.: izd-vo Kievskogo gos. universiteta, 1966. – 122 s.

19. Nagirnjak O. R. Ukrai'noznavchij dorobok Ivana Kamanina v strukturi istorychnogo tovarystva Nestora Litopyscja (kinec'XIX pochatok XX st.) / O. R. Nagirnjak [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://yarosch.mylivepage.com/wiki/1325/421>

20. Rud'ko S. O. «Ukrai'ns'ka orijentacija» chy «podvijna lojal'nist'»: pryklad Mykoly Vasylenka (1866–1935) / [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://naub.org.ua/?paged=27>

21. Franko I. Komentari // Franko I. Povne zibrannja tvoriv v 50 t.: T.53: Literaturoznavchi, fol'klorystychni, etnografichni ta publicystychni praci 1876–1895. – K.: Naukova dumka, 2008. – S.617–795.

22. Franko I. Nash pogljad na pol's'ke pytannja // Franko I. Povne zibrannja tvoriv v 50 t.: T.45: Filososf'ki praci. – K.: Naukova dumka, 1986. – S.204–220.

23. Franko I. Harakterystyka ukrai'ns'koi' literatury XVI – XVIII stolit' // Franko I. Povne zibrannja tvoriv v 50 t.: T.53: Literaturoznavchi, fol'klorystychni, etnografichni ta publicystychni praci 1876–1895. – K.: Naukova dumka, 2008. – S.332–368.

24. Javornyc'kyj D. Get'man Petro Konashevych Sagajdachnyj // Istorychni postati Ukrai'ny: Zbirka prac'. – Odesa: Majak, 1993. – S.24–64.

25. Javornyc'kyj D. Istoriya zaporoz'kyh kozakiv / Per. z ros. I. I. Svarnyka. – V 3 t. – T.2. – L'viv: Svit, 1991. – 392 s.: il.

Isayenko O., postgraduate student of Mariupol State University (Ukraine, Mariupol), troninamgl@yandex.ru

Figure of hetman Petro Sahaidachny in Ukrainian historiography of late XIX – early XX century

Development of Ukrainian historiography of late XIX – early XX century about historical figure of hetman Petro Sahaidachny analyzed in the article. Historical opinions of MykhayloHrushevsky and Ivan Kamanin are also covered. MykhayloHrushevsky has gathered and integrated all the previous researches on this topic and Ivan Kamanin called a «biographer of Petro Sahaidachny». In addition, scientific works of MykolaVasylenko and OlexandraYefymenkoare analyzed. MykolaVasylenko is famous for his critical point of view about Cossacks and has personified new generation of Ukrainian historians. OlexandraYefymenko has summarized historical development from the point of view of people's democratism. Scientific work of Cossacks' historian DmytroYavornytsky about mentioned question is examined.

Keywords: hetman Petro Sahaidachny, Ukrainian historiography, Ukrainian populist historiography, populist-stateconception.

* * *

УДК 94(477)

Мельничук І. А.,
доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри
суспільних наук, Житомирський національний
агроєкологічний університет
(Україна, Житомир), kafedra_ppk@ukr.net

Суліменко О. Г.,
кандидат історичних наук, доцент, Житомирський
національний агроєкологічний університет
(Україна, Житомир), kafedra_ppk@ukr.net

ГОСПОДАРСЬКІ ТА КУЛЬТУРНО–РЕЛІГІЙНІ ВЗАЄМОВПЛИВИ УКРАЇНСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ ГРОМАД ВОЛИНІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

Досліджено побут, господарську діяльність та культурно–релігійне життя німецьких колоністів на землях Волині в період кінця ХІХ – початку ХХ століття. Показані процеси взаємного впливу культур, релігійних і світоглядних позицій, господарських практик між спільнотами німецьких колоністів та українським населенням Волині. Робиться висновок про позитивні наслідки таких процесів.

Ключові слова: Волинь, німецькі колоністи, взаємовплив, культура, релігія, господарство.

Проблематика досліджень культурних, економічних, господарських та релігійних взаємовпливів між німецькою етнічною спільнотою, що проживала і проживає на території України, та місцевим населенням, не є новою у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Відомими є праці різних років авторства німецьких та російських дослідників німецького походження М. Арндта [1], Ф. Вільгельма та Й. Колбрюннера [2], В. Дізендорфа [3], А. Клауса [4], Я. Штаха [5], К. Штумппа [6].

Окремо вивчалось суспільне, економічне та демографічне становище німецької громади в Україні, історичні передумови переселення колоністів на наші землі та подальша соціальна і культурна еволюція німецької етнічної спільноти в умовах царської Росії та періодами трагічних для українських німців радянських реалій [7; 8; 9]. Останніми десятиліттями з'явилась низка ґрунтовних регіональних досліджень українських науковців в межах окресленої проблематики. У цьому контексті виділимо розвідки М. Бармака [10], Д. Зако-воротного [11], М. Костюка [12], І. Монолатія [13], В. Надольської [14], Ю. Поліщука, О. Суліменка [15], колективну працю «Німецькі поселенці в Україні: історія та сьогодення» [16] та ін. Німецькі та українські дослідники відзначають органічну інкорпорацію німецьких громад у вітчизняну сільську економіку і культурне поле, звертають увагу на взаємні впливи німецької та української спільнот, підкреслюють їх позитивний характер та толерантний перебіг.

Однак останнім часом можна зустріти і інші думки щодо історично негативного ставлення українців до національних меншин, що жили і живуть поряд. Не погоджуючись з такими твердженнями, ми спробуємо показати об'єктивну картину буття німецьких колоністів в Україні періоду кінця ХІХ – початку ХХ століття на прикладі Волині як традиційного місця зосередження численних громад переселенців.

Починаючи з другої половини ХІХ ст. Волинь стає одним з найбільших в Україні регіоном компактного проживання німецького етносу. Основна маса німецьких колоній була розташована вздовж старого Києво–Варшавського тракту, що проходив по осі Житомир – Новоград–Волинський – Корець. Великі групи колоністів проживали також вздовж лінії Володимир–Волинський – Луцьк – Рівне. Волинь приваблювала колоністів сприятливим географічним положенням, помірним кліматом та великою кількістю необроблених земель. Німецькі мандрівники так описували цей регіон: «... ми їхали по Волині, чудовій і багатій землі. Люди тут нам здавались серйозніші і розумніші, ніж поляки, яких ми бачили раніше, кращими були також поля, луки і навіть будинки. Чим далі ми їхали, тим привабливішими ставали краєвиди, які нагадували нам північну Німеччину» [17, с. 28–29].

Німці селилися окремими колоніями серед українських поселень. Вся господарська, громадська і культурна діяльність волинських німців спростовує думку про те, що вони, мешкаючи поряд з місцевим населенням, не вступали з ним у тісні контакти і навіть не вчилися їхньої мови. Такі твердження досить часто випливали на поверхню суспільного життя, особливо в період напружених відносин між Німеччиною та Росією. Російський дослідник німецького походження К. Ліндеман писав, що: «... там, де поселення німців і